

ATTENDITE

ГЛАСНИК ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА

Грађа - архивистика

Југослав Вељковски: Проблем уништавања документарног материјала у електронској форми у перспективи новог Закона о архивској грађи.....	7
Марија Танацков: Васа Стајић - баштиник идеја просветитељства.....	17
Остоја Војиновић: Др Ладислав Семзе - велики лекар мале вароши	39

Радови са научног скупа „Историја српских миграција у Банату од 15. до 18. века“ одржаног децембра 2021. у Кикинди

Др Александар Р. Крстић: Срби у Банату током 15. и 16. века: историографски резултати и могућности за будућа истраживања.....	49
Др Јелена Илић Мандић: Српске миграције у западном Банату у 18. веку - између милитаризације и земљишног питања.....	61
Др Ненад Нинковић: Јурисдикција православних епископа у Банату у контексту миграција из Потисја и Поморија у 18. веку.....	77
Драган Белеслић: Национална идеја Срба као последица сеоба.....	85
Срђан Сивчев: Настанак Велике Кикинде половином 18. века у светлу развојачења Потиско - поморишке војне границе.....	97
Владимир Дудић: Великокикиндски привилеговани дистрикт од оснивања до Темишварског сабора.....	105
Милош Пушара: Укидање Потиско - поморишке војне границе и историјат насеља Башаид.....	113

Истраживања - чланци

Др Предраг Вајагић: Континуитет повезаности војвођанских простора и српског народа.....	123
Др Слободан Бјелица: Административно - територијална организација војвођанског простора 1918 - 1941. године.....	137
Др Саша Марковић: Војвођански идентитет и/или испит зрелости српске националне идеје у Југословенској монархији 1918-1941.	155
Др Наташа Иветић: Српска читаоница у Великој Кикинди.....	169
Алексеј Арсенијев: Руска емиграција у Великој Кикинди.....	179
Душан Дејанац: Прва деценија Крајишника у Банатском Великом Селу (1945-1956.).....	195

Др Јелена Илић Мандић
Историјски институт Београд

СРПСКЕ МИГРАЦИЈЕ У ЗАПАДНОМ БАНАТУ У 18. ВЕКУ – ИЗМЕЂУ МИЛИТАРИЗАЦИЈЕ И ЗЕМЉИШНОГ ПИТАЊА

Сажетак: Рад је посвећен миграцијама у западном Банату, и то у контексту милитаризације која је отпочела устројењем земаљске милиције 1753. године и регуларне Војне границе 1764., али и у контексту решавања земљишног питања после 1768/9. године. Миграције су биле последица размене надлежности између војне и цивилне управе – један талас је изазвало развојачења Потиске и Поморишке војне границе (1751), а други развојачење Горњих компанија Илирске граничарске регименте (1773). Мотиви граничарског становништва да се определи за останак на цивилној територији или за пресељење под војну управу, могу се посматрати кроз призму земљишног питања и актуелних правила у распорадању земљишним поседом на нову општине и домаћинстава.

Кључне речи: Темишварски Банат, Банатска војна граница, Кинкидски дистрикт, земаљска милиција, милитаризација, миграције, 18. век.

Темишварски Банат (*Temeswarer Banat*) је био назив хабзбуршке провиније на периферији царства, која је постојала од 1718. до 1778/1780. године. Настало је austrijskim освајањем током рата 1716–1718. године. Успостављањем управе Дворске коморе (*Hofkammer*) на новоосвојеној територији (*Neesaquisita*), провинија је подређена централној државној власти у Бечу.¹ Управу је спроводила Земаљска администрација (*Landesadministration*) у Темишвару, а низи нивои власти били су дистрикти (*Districten*). У дводесетијском периоду између 1718. и 1739. године обим провиније био је нешто већи, јер је обухватала и дистрикте у североисточној Србији, као и у Маалој (Олтенској) Влашкој. Тек након што су у новом austro-turskom рату 1737–1739. године изгубљени државни поседи јужно од Саве и Дунава и источно од Черне, територија провиније дефинисана је као историјско-географска целина омеђена рекама Мориш, Тиса, Дунав и Черна.

Темишварски Банат и Банатска војна граница (1718–1780)

Темишварски Банат је у периоду између 1718. и 1780. године, према томе, био лишен надлежности властелина, жупанија, сabora и Угарске дворске канцеларије. Те установе преузеле су управу у Банату тек после 1777. године, када је одлучено да буде испуњено обећање које је царица Марија Терезија дала угарским стајежима на сабору 1741. године. Провинија је нестала услед прерасподеле њене територије у оквирима три жупаније – Тамишке, Торонталске и Крашовске жупаније (1778/79), односно услед лихитацијске продаје феудалних поседа новим власницима (1781/82). Међутим, често се превиђа чињеница да готово трећина територије Темишварског Баната у том тренутку није била обухваћена променом надлежности. Успостављање система угарских жупанија није обухватило делове територије који

¹ У литератури је уобичајено да се државна власт и територија у Банату у периоду 1718–1780. називају колорском. Међутим, повремено су улогу властодршица осим Дворске коморе, вршиле и неке друге установе, попут Дворске депутације, Банкарско-кредитне депутације, Чешко-аустријске канцеларије и др. (S. Jordan, *Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert*, München 1967, 13–14, 75–76).

Су остати подређени централним државним установама - Банатску војну границу, Кикиндски дистрикт и источносавски делове Баната са племачким колонијама.²

После 1764. године постепено је успостављана територија Банатске војне границе (*Banat Militärgrenze*), под управом централне војне установе – Дворског ратниог савета у Бечу (*Hofkriegsrat*). То је подразумевало промену надлежности тако што су села издвајана из цивилне (коморске) и стављана под војну управу. У питању је била територија на југу Баната, која је изузета из коморских дистриката – Панчевачког, Новопалачаког, Оршавског и Караксебешког, јер се граничила са Османским царством, а на југо-истоку са османским вазалом Кнежевином Влашком. Процес милитаризације, међутим, отпочео је и пре 1764. године. Питање о ureђењу војне границе у Темишварском Банату постављено је већ 1740. године, након што је Београдским миром граница између Хабзбуршке монархије и Османског царства први пут одређена на реци Дунав, на деоници између Земуна и Оршаве, и на реци Черни према Кнежевини Влашкој. Не случајно, оснивање жупанија и подређивање угарском сабору (1778/80) уследило је тек након што је процес територијализације војне границе у тој провинцији довршен готово у потпуности. Под окриљем Дворског ратног савета и војних власти, а не угарских жупанијских власти, јужни Банат остао је све до развојачења установе Војне границе 1872. године.³

Захваљујући непосредној државној управи у Темишварском Банату је створена специфична друштвена и економска клима. Све до 1780. године у тој области није било приватних лица у својству властелина, па су сеоски представници, кнезови, одржавали непосредну комуникацију са дистриктским службеницима као представницима власти. Будући да је број тих службеника био мали, надзор над локалним приликама био је слаб, што је додатно јачало аутономију сеоских заједница и социјални положај њихових кнезова.⁴ Осим што је мрежа државних институција и представника на терену била слабо видљива, Темишварски Банат је био изузетно слабе густине насељености. Огромна пространства те провиније била су ненастањена и економски неискоришћена, нарочито у областима са мочварним или песковитим тереном. Њихова ограничена употреба у сврху испаше уступањем под закуп сточарским трговцима, који су од средине века били окупљени у Предијској колонији (*Predio Societa*), била је уносан посао, али и поред тога државне власти су тражиле начин како да повећају приходе са терена. После дosta премиšљања, определиле су се за модел планског насељавања страног становништва, који је упркос сукобу са заговорницима предијантске политике, остварен у епизоди терезијанске колонизације. Насељавање страног становништва из пренасељених области Царства и наследних земаља, али и из ветеранских домова у царским градовима, трајало је у својој кључној фази између 1763. и 1773. године.⁵ Парадоксално, колонизација је отворила врата идеји о интензивнијем насељавању домаћег становништва – Срба и Румуна, па је периодично таквим пројектима пружана предност у односу на програмско насељавање странца. Нарочито након што се после 1780. године држава сучутила са чињеницом да колонизација странца није оправдала очекивања, нити квалитативно нити квантитативно.⁶

² А. Хегдиш, „Представка Јожефа Хајноција о Банату из 1778. годин“; *Зборник МС за историју* 18 (1978), 103–108.

³ Више о процесу стварања Банатске војне границе, фазама пре и после 1764. године, у: Ј. Илић Мандић, *Банатска војна крајина (1764–1800)*, Београд 2020.

⁴ В. Landais, „Village Politics and the Use of „Nation“ in the Banat in the 18th Century,” у: S. Jordan, *Die kaiserliche Wirtschaftspolitik*, 84–92, 116–119.

⁵ У извештају генерала Митрофског из Петроварадина, коме је у то време био подређен и део Банатске војне границе, саопштено је уверење да су дотадашњи колонисти немци углавном за кратко време помри, те да их је остало мало међу колонистима-земљорадницима и још 62

Било колонизацијом странаца (*Colonisten*) било насељавањем домаћих становника (*Nationalisten*), државе власти су намеравале да остваре двоструку добит. Повећањем броја насеља и становника побољшала би се искоришћеност земљишта у сврху земљорадње и других видова производње (пре свега узгоја сировина за индустрију), а затим би успедило повећање прихода од пореских дажбина које би становништво плацало. Колонизација је нужно повезана са питањем коришћења земљишта и просторног планирања, јер су државне власти предвиделе да за колонисте буду основана нова насеља и uređenje економске површине унутар атара. Тако су колонизација и планска изградња насеља са једне стране, односно типско uređenje пољопривредних површина са друге стране, постали свеобухватно, систематично и плански фаворизовани послови државе. Интензивну примену и експериментални карактер мера омогућила је чињеница да је Темишварски Банат стајао под непосредном управом Бече. Непосредна последица било је даље јачање централне власти, која је истовремено омогућила и ефикасну милитаризацију делова његове територије.⁷

Како су актуелне управно-територијалне промене и економско-друштвene датости утицале на становништво и у ком обиму су довеле до насељавања односно исељавања из западног Баната?

Миграције као последица развојаочења Потиске и Поморишке војне границе (1751–1753)

И пре него што је 1764. године отпочело формално ureђење Војне границе у Темишварском Банату, постојала је припремна фаза у којој је то питање разматрано. Иако су војни представници на челу са генералом Енгелсхофеном, управником провинције, заговарали предлог о успостављању граничарског система, таква одлука није донета нити после 1740. године, нити после 1750. године.⁸ Уместо тога, прибегло се некој врсти прелазног решења. Одлучено је о устројењу земаљске милиције (*Land Miliz*), која, треба нагласити, није имала никакве везе са дотадашњим установома војне природе у Банату – нити са народном милицијулом (*National Miliz*) која је постојала после 1740. године, нити са формацијом земаљског батаљона (*Landesbatallion*) који је називан Симбешнов у време Рата за аустријско наслеђе (1740–1748).

Земаљска милиција основана је 1751/53. године одлуком да у њу буде сврстано становништво села у западном Банату у околини Бечкерека, која су гравитирала према Тиси и Доњем Тамишу, као и села у јужном Банату у околини Нове Паланке и Беле Цркве, на реци Нери. Села су груписана у компаније које су због међусобно удаљеног положаја назване Горње и Доње компаније (*Obern / Untern Contragptien*). Обавеза припадника милиције била је да обезбедију ред и мир у провинцији и опслужују стражарнице на Дунавском кордону, али и да по потреби буду ангажовани на удаљеним европским ратиштима. Из уговора који су њихови представници потписали видимо да се њихова права и обавезе ни по чemu нису разликовања од граничарских, али формално нису уживали тај статус, будући да су од пете деценије 18. века све области Војне границе биле ureђене („регулисане“) у

* мање међу војницима, а да се „ратом опустошени крајеви могу насељити једино из Србије, да не би отпет беккорисних трошкова око насељавања Немаца из Царства“ (цитирано према: L. Čelar, „Kolonizacija Nemaca u današnjoj Vojvodini 1790–1792,“ *Zbornik MC за друштвено науке* 32–33, 1962, 116).

⁷ Ј. Илић Мандић, *Банатска војна крајина*.

⁸ Епизоду неуспелог покушаја укидања Потиске и Поморишке војне границе 1747–1748. године, описао је савременик, аустријски, а потом руски официр, Симеон Пишчевић (С. Пишчевић, *Историја српског народа* [1795], Нови Сад 2018, 322–326).

складу са правилима региментске организације, која у Банату још увек није заживела.⁹

Земаљска милиција у Горњим компанијама, међутим, није оформљена од становника Баната, већ од досељеника - бивших потиских и поморишских граничара који су прешли на леву обалу Тисе. Након развојачења стarih граница на Тиси и Моришу (1751), ныхови граничари су се масовно преселили у западни Банат. Они су одбили да остану у својим стаништима у својству цивила, „на вечно поруганie наше граничара преселе у постојеће и регулисane војне границе у Славонији и Срему. Тврдили су да им тамо прети опасност да остану без сопственог земљишта, а нису желили да дођу у положај „како једни жилери који под кириу на туђем грунту седјат“.¹⁰ Управо чињеница да су потиски и поморишки граничари одбили да се преселе у Славонско-сремску војну границу, указује на праве мотиве њиховог пресељења у Банат. Били су намерни да сачувају граничарски статус, или под сопственим условима, па су, по свему судећи без званичне дозволе власти (иако могуће уз прећутно одобрење), прешли преко Тисе у западни Банат.

Узроке те сеобе, стога, осим у културно - психолошкој трауми изазваној развојачењем њихових *иницијаца* и жељом да задрже статус *милитара*, треба тражити и у социјално - економском феномену земљишног питања. Постоји могућност да је определење за пресељење у Банат било прouзроковано чињеницом да су нарочито Потиски граничари и раније користили пусто земљиште на западу те провиније, нарочито ако се има у виду да је њихова главна делатност била сточарство.¹¹ Граничарски статус је још увек био у нераскидивој вези са правом слободног располагања земљишним поседом (неусловљеног постојањем властелинске власти), али је истовремено од значаја било и питање квалитета, обима и положаја тог земљишта.

Извори указују на то да је пресељење у Банат изведено упркос томе што су званична улутства фаворизовала друга два решења – или оstanak у Потиском дистрикту или пресељење у Славонско-сремску војну границу. Царица Марија Тerezija је патентом од 23. октобра 1751, нимало случајно, истакла да „одређивање места у Граници где ће им бити додељена земља за станове и за издржавање треба да зависи једино од одлуке краљичине, а не од тврдоглавог избора поданика“ и упозорила да „упорне чека несумњива казна, а поступше наша милост“.¹² Царичине опомене су, међутим, уследиле одвећ касно да би промениле ток отпочеле себе. Још претходног месеца, у септембру 1751, епископ Арсеније Радивојевић, егзарх митрополита Павла Ненадовића, известио је о томе да се у Банату налази 2.200 породица које су се преселиле из стarih, развојачених граница.¹³ Изнуђена

⁹ Горњих компанија је било 6 и обухватале су укупно 15 насеља на територији Бечкеречког и Чанадског дистрикта, док је Доњих компанија било две и у њима укупно 6 насеља на територији Новопаланачког дистрикта. О земаљској милицији више: У. Ј. Илић Мандић, *Банатска војна крајина*, 41-42, 44-46.

¹⁰ М. Костић, „Резолуција Срба Моришиана против развојачења Крајина 1750,“ *Гласник историског друштва у Новом Саду* IV (1931), 112-114.

¹¹ Постоје подаци о закупцима банатских пустара из 1740. године, међу којима су, на пример, Остоја Спајић из Бечеја закупао пустаре *Портноши*? (Ј. Илић, „Насељавање потиских и поморишских граничара у Банат (1751-1753),“ *Зборник МС за историју* 89 (2014), 48).

¹² В. Стайић, *Великокикиндски дистрикт* 1776-1876, Нови Сад 1950, 17-19 (цитира Ваничека).

¹³ Д. Руварац, Укинуће потиске и поморишке Крајине, *Архив за историју српске православне Карловачке митрополије* 1 (1910), 67-69. Сигурно је да се сеоба продужила и на наредно 64

сагласност власти била је последица околности, па и прстње да ће, у противном, све већи број граничара и официра своју сречу тражити у ривалском царству, у Русији.¹⁴ О броју пресељеника из Потиске и Поморишке војне границе прилично првично сведочи један извор с краја 1753. године, у коме су војне власти пописале одраслу мушкију популацију новоосвојаних компанија „способну за војну службу“ (*dienstbare Körf*). Према евиденцији тог, поименичног пописа, у компанијама је било укупно 3.113 одраслих војно способних мушкарца (табела 1).¹⁵ Ако покушамо да проценимо број непописаних чланова доманинства – малолетних (деш оба пола до 15 година старости), жена и старијих особа (преко 60 година), можемо израчунати да су доманинства земальске милиције у Горњим компанијама у том тренутку бројала око 12.000 људи.¹⁶ Из наведене процене произилази закључак да је себоба потиских и поморишских граничара у Банат представљала једно од најмасовнијих померања спрског народа у 18. веку.¹⁷

Себоба потиских и поморишских граничара била је једна од централних епизода у историји спрских миграција у 18. веку не само квантитативно, већ и квалитетивно. Њен квалитет разликовао се од других по неколико елемената – она је изведена у кратком временском периоду од свега годину до две дана, становништво је приликом насељавања сконцентрисано у петнаестак насеља, а будући да се у њима ни одржало, себоба није имала карактер „дисперзивне“. Пресељеници су одлучили да на пустим и мочварним рубовима Бечкеречког и Чандлског дистрикта оснују више нових насеља. Свега неколико насеља у том подручју постојало је и пре њиховог досељавања – Кумане, Ботош, Леополдово (Чента), Сиге и Идвор, а у њима је затечена тек неколицина доманинства. Поред насеља која су обновили, досељени потиски и поморишки граничари основали су чак десетак насеља на пустом земљишту.¹⁸ Насеља су груписана у шест компанија које су представљале основне војно-управне јединице са домаћим официрским кадром.¹⁹ Показало се да је демографски потенцијал тих насеља био велики, с обзиром да је број домаћинстава у

пролеће, јер је сачуван запис о томе да се бачки шанац Петрово Село преселио у Врањево априла 1752. године (*Стари спрски записи и напомници из Војводине*, књ. 1, Нови Сад 1993, 168, запис бр. 827).

¹⁴ Одређени број официра из Поморишке и Потиске границе тражио је отпуст из службе, да би потом, „отворено и без увијања изјавили да они као слободни људи имају намеру да се преселе у Русију“, како сведочи савременик Симеон Пишићевић, иако лично није учествовао у том миграционском таласу (С. Пишићевић, *Историја спрског народа*, 328–329).

¹⁵ Тад број се исказује „укупан број присутних“ војно способних лица у компанијама (*Summa Effective*): ГНКА, ВА, готе Nr. 41, folio 301–412. Исто и У. Ј. Илић, „Насељавање потиских и поморишских граничара,“ 43; Ј. Илић Мандић, *Балатска војна крајина*, 104–106.

¹⁶ Наведени број је установљен као процена, и то применом демографских константи које су израђене на основу Јозефинског пописа, а према којима је млада популација до 15 година старости чинила око 40% укупне популације, док је однос мушки и женске одрасле популације износио 51,5% према 48,5% (Ј. Илић, *Насељавање потиских и поморишских граничара*, 42).

¹⁷ Поређења ради, наведени број је представљао једну тренутну популацију која је обухвачена тзв. Великом себом, у којој је учествовало 30–40.000 људи досељених на простор јужне Угарске 1690. године. Такође, тај број је представљао једну половину укупне популације која је била обухвачена тзв. *терезијанском* колонизацијом, којом је на простору цивилног Темишварског Баната насељено око 25.000 странних колониста у периоду 1763–1773. године.

¹⁸ Ј. Илић, „Насељавање потиских и поморишских граничара,“ 41; Д. Поповић, *Срби у Банату до краја османског века*, passim.

¹⁹ Састав шест компанија је био следећи: компанија Велика и Мала Кикинда, компанија Мокрин, Јозефово и Крстур, компанија Меленци и Тараш, компанија Врањево, Карлово и Кумане, компанија Ботош, Сиге и Мрнино(во) Село, компанија Леополдово (Чента) и Идвор.

њима временом растао, и то услед механичког прилива нових становника (табела 2).²⁰

Миграције као последице развојачења Горњих компанија (1773–1774)

Припадници земаљске милиције су 1764. године добили статус „регуларних“ граничара. Те године долега је одлука о оснивању Илирске граничарске регименте (*Illyrische Grenz Regiment*), у коју су пајпре сврстана села земаљске милиције Горњих и Доњих компанија. Показало се, међутим, да граничарски статус та насеља нису задржала одвећи дugo. Већ 1771. године развојачена је већина села Доњих компанија, а 1773. године и већина села Горњих компанија. Разлог за демилитаризацију био је положај насеља која су била превише удаљена од границе на Дунаву. Због тога су развојачена насеља Горњих компанија која су се налазила северно од (Доњег) Тамиша, и насеља Доњих компанија која су се налазила северно од тока реке Нере.²¹ Између 1764. и 1773. године, међутим, коренито је изменења друштвено-економска стварност за становнике граничарских насеља у Банату. С једне стране, 1764. године је иницирана „регулација“ којом су дотадашњи припадници земаљске милиције постали „прави“ граничари (*Regulirt-Banat-Illyrisches-Gränitz-Corps*). У војно-управном смислу, „reguliert Grenze“ је успоставила мрежу регименти (пукова) као основних територијално-управних и војних-организационих јединица, које су биле темељ пуне надлежности Дворског ратног савета и под управом одговарајућег (и у све већој мери професионалног) официрског кадра. С друге стране, 1769. године почело је премеравање терена у Темишварском Банату, а мало после 1770. године спроведени су основни елементи катастарске реформе у појединим деловима провиније. Најпре у милитаризованим деловима Баната (као и на пустарама одређеним за колонизацију) предузети су кораци попут премеравања и мапирања земљишта, дефинисања граница атара и пустара, ureђења потесне структуре атара, парцелизације земљишта, и коначно расподеле приватним власницима, те евидентирања имена власника у земљишним књигама. Све то је имало за циљ успостављање редовног пореза на земљу, тзв. земљарине или тересстрала. Иако је спорно какви су били дугорочни резултати предузетих мера, важно је констатовати да су оне по први пут спроведене током 1770-их година, а још важније да се од њихове примене није одустајало ни у будућности.²²

Након развојачења 10 од 15 насеља Горњих компанија и њиховог препуштања цивилној управи октобра 1773. није, одмах дошло до масовног исељавања на суседну граничарску територију. Генерал барон Жишковић, надлежан за посао развојачења Горњих компанија, забележио је у свом извештају да се „врло заиста, у време када је одлука о демилитаризацији саопштавана од села до села, током новембра 1773., за очување граничарског статуса изјаснило се свега 25 граничарских старешина са укупно 38 мушких, одраслих чланова у својим се током децембра те године за пресељење пријавило 145 породица са укупно 448 чланова. Тада број пресељеника потврдио је и барон Сечујац, заповедник Илирске

²⁰ Поред тога, нека од насеља су касније променила име и/или постала део већих насеља: Мала Кикинда је премештена у Башанд, Сиге су спојене са Перлезом, а Мариново (са Томашевцом, док су у већа насеља до данас прерасли Врањево (Нови Бечеј), Карлово (Ново Милошево) и Јозефово (Обилићево), а име је променило и Леополдово (Чента).

²¹ Ј. Илић Мандић, *Банатска војна крајина*, 46–47, 49.

²² Исто, 165–167.

²³ КА, НКР, *Akten 1773*, Кт. 965, 1773 – 39 – 133.

²⁴ КА, НКР, *Akten 1774*, Кт. 1018, 1774 – 39 – 83, folio 109–170. Ј. Илић Мандић, *Банатска војна крајина*, 333–334.

грађаничарске регименте, извештавајући из седишта штаба у Белој Цркви. Он је већ у Јапуару паредис гољине саставио поимнични списак оних који су се из 11 насеља бивших Горњих компанија одлучути за пресељење на територију Границе, међу којима су се малоbrojni изјаснили о месту у које би желили да се преселе.²⁵

Укупан број пресељеника, по свему судећи, додатно је порастао током наредних месеци. Како и када је дошло до пресељења око 4.000 људи, није нам познато. Ипак, два извора сведоче о томе да се број граничара заинтересованих за очување свог статуса повећао вишеструком. Почетком 1774. године црквене власти су забележиле да се „из диштрикта у милицију отслило“ укупно 678 породица, које су тиме избегле да плате црквену дажбину (тзв. *коливенцију*) за 1773. годину. Други извор је настао две године касније, када су 1776. пописана насеља у Немачко-банијској регименти у која су се преселили „alt Illyrischen militaren“. Они су евидентирани у укупно 702 куће и то у насељима Перлез Варош, Фаркаждин, Сакуле, Баранда, Сефкерин и Ботош. Та два извора су комплементарна, будући да црквени извор сведочи из којих села су се граничари одселили, док војни извор сведочи о томе у која места су се они населили (табела 3).²⁶ Највећи број граничара иселио се из Велике Кикинде и Меленаца, а доселили су се већином у Сакуле, Баранду и Ботош.²⁷ У даљем расплету околности, испоставило се да је само насеље Ботош успело да избегне судбину демилитаризације. Молбу да то место остане граничарско, јер се за разлику од осталих не налази далеко од границе, однели су граничарски делегати директно у Беч. Она је услишена, па је Ботош задржан у Илирској регименти.²⁸

Дилему становника развојачених Горњих компанија о томе да ли да остану на својим стаништима у својству поданика Дворске коморе или да се преселе у Границу, такође можемо разматрати у контексту земљишног питања. Баш као што је мотив да слободно и неометано располажу пространим и слободним земљиштем граничаре из Потиске и Поморијске војне границе довео у Банат, две деценије касније је сличан мотив на исте те граничаре утицао да се масовно определе за оstanак. Они су, најпре, покушали да жалбама утичу на одлуку о развојачењу svojih села, истичући истовремено како своју жељу да остану граничари, тако и своју жељу да остану у местима у којима су после пресељења из Бачке стекли нова домаћинства. Током новембра 1773. упорно су понављали молбу да желе да буду граничари, јер „будући да су и њихови родитељи много година служили као граничари, тешко би им пало, ако би сада морали да буду стављени у положај сељака.“ Имајући у виду да су се они „у ову Пропинију доселили из Угарске пре 20 година, због чега се још увек нису у потпуности имовински опоравили,“ тврдили су да не жеље да се поново селе и молили су, „још једном“, да буду остављени у својим местима као граничари. Али, ако им, „упркос верности њихових предaka и њих самих Хабзбуршкој

²⁵ КА, НКР, Актен 1774, Кт. 1017, 1774 – 39 – 26. Међу онима који су се определили за пресељење у Илирску војну крајину крајем 1773, био је мали број оних који су се том приликом изјаснили у које од оближњих граничарских места жеље да се преселе, наводни Перлез Варош, Сиге, Леополдово (Ченту), Делиблаго и Иланциу.

²⁶ АСАНУК, МП „Б“, 1773 – 59; КА, НКР, Актен 1777, Кт. 1203, 1777 – 23 – 78, folio 123; Исто у: Ј. Илић Мандић, *Бачачка војна крајина*, 130–131.

²⁷ Васа Стјајић је указао на неколико каснијих података који сведоче о вези која је тим пресељењем успостављена између Кикинде и Баранде. У једном примеру наводи: „Кад је 1776. из Кикинде иселило 211 породица у Баранду, тада су Кикинђани који се нису селили обећали исељеницима да ће им надокнадити труд и трошак уложен у подизање православне кикиндске цркве тим што ће даном приликом помоћи им при подизању цркве у Баранди. Па је 1801. таква молба упућена из Панчева, као седишта Немачко-банатске регименте, у Кикиндски дистрикт.“ (В. Стјајић, *Великокикиндски дистрикт*, 329).

²⁸ КА, НКР, Актен 1777, Кт. 1017, 1774 – 39 – 79.

династрији, то штајк не буде дозвољено”, молили су да им буде гарантовано право да се „приликом сједињења с Комором са њима не поступа као са сељацима, и да свако задржи обим својих земљишних поседа и имовину коју тренутно поседује, а за коју ће плаћати уобичајене порезе.“ Идентичну изјаву дали су представници свих 11 села.²⁹

Земљишне прилике у западном Банату (1750–1780)

Постоје докази да је земљиште у плодним и непреледним равницама Баната и Бачке све до државне интервенције 1770-их година коришћено на начин својствен локалним заједницама, у који се држава није мешала. Заједнице су, наиме, сваке године изнова обрађивале нов потес у свом атару, изнова расподељујући домаћинствима онолико земље колико им је било потребно. На преосталим потесима држали су стоку, такође заједнички и сезонски. Земљорадња је била заступљена у мери у којој је обезбеђивала голу егзистенцију, док је сточарство било делатност која је доносила и додатне приходе. Због тога је државе стоке окупирало чак и терен који је могао бити коришћен за земљорадњу.³⁰ Жалбе поједињих општина да не располажу са доволно земљишта биле су честе, али проблем није увек потицаша од њеног стварног недостатка, већ од начина на који је то земљиште коришћено – предности даване сточарству, као и честих својевољних узрупација општинских права од стране појединача или интересних група. Златно доба предијантске политike у Банату пада у време када је том провинцијом управљала Банкарско-кредитна депутација (1759–1769), која је управо од закупца пустара убирада највеће приходе у готовом новцу.³¹

О проблемима у начину коришћења обрадивог земљишта у атарима села земальске милиције Горњих компанија сведочи опис прилика из 1755. године. Већ тада, само неколико година по досељавању, поставило се питање правичне расподеле и начина коришћења додељеног им земљишта. Јавиле су се прве оптужбе против официра „због држава превише стоке на атарском земљишту, [...] и јер се нису придржавали правила по питанju орана и косидбе, иако су [оранице и ливаде] биле ограничene хумкама“. Том приликом су власти препоручиле официрима да се задовоље расположивим ливадама и да држе онолико стоке колико им је дозвољено, а да би, уколико имају више стоке од препорученог броја, требало да плате предвиђене таксе за коришћење пустара. Посебан проблем представљале су оранице које због сезонског померања нису могле да буду ограђене као ливаде, и „час су на једном час на другом месту заораване“. Оптужбе су и у погледу земљорадње биле упућене на рачун официра, које је и у том случају требало употребити да „послове обављају заједно са заједницом“.³²

Само неколико година пре него што је дошло до развојачења Горњих компанија 1773. године, предузети су први кораци за решавање земљишног питања њихових села и оближњих пустара. Године 1768. донета је одлука о томе да сваком граничару треба доделити земљишни посед величине 30 јутара, чију је структуру

²⁹ Цитирано према изјави представника села Тараš, у документу: КА, НКР, Akten 1774, 1774 – 39 – 83, folio 163–165; Ј. Илић Мандић, *Банатска војна крајина*, 333.

³⁰ Исто, 251–252.

³¹ Опште место у сукобу између властелина и кметова било је борба потоњих да заштите своје оранице од самоволје власника који су тежили да што веће површине претворе у урбаријалног законодавства (A. Hegedűs, „Novi vlastelini i pjihovi kmetovi u Banatu 1782.“

³² Очигледно је иста врста сукоба постојала и у граничарским општинама, супротно претпоставци о подразумеваној социјалној једнакости у граничарском друштву (Л. Хофман, „Кикиндски дистрикт 1755,“ *Гласник Историјског Друштва у Новом Саду* X (1937), 325).

чилило 18 јутара ораница, 6 јутара ливада и 6 јутара пашњака.³³ Приликом расподељења, штак, осповни посед свео се на 24 јутара ораница и ливада, будући да су пашњаци били везани за сточни фонд чија је величина варирала. У складу са бројем одраслих војно способних мушкараца, војне власти су извеле прорачун о томе колико би земљишта требало додељити појединим домаћинствима граничарских села.³⁴ Тако је, на пример, 1769. године извршена расподела обрадивих парцела домаћинствима у Идвору, према броју граничарских глава у њима.³⁵ Исте, 1769. године почело се са прецизним премеравањем у склопу Јозефинског катастра (*Josephinische Landesaufnahme*) у милитаризованим насељима.³⁶ Инђењерски послови, међутим, застали су већ наредне године, због обимних поплава до којих је дошло.³⁷

Када су после поплава, послови на изради премера и мате Баната настављени током 1771. године, додогодило се да су инђењери у појединим атарима нашли на терене из којих се вода није била повукла у потпуности. На основу затеченог стања, били су у прилици да саставе прецизније описе атара насеља и дефинишу површине које су биле само делимично употребљиве или у потпуности неупотребљиве. Сада је било јасно да заједнице располажу са значајно мање „доброг земљишта“ које је могло бити препуштено домаћинствима, а чији је мањак додатно проузроковало то што је овог пута, приликом премера, примењено „бечко јутро“ (од 1.600 кв. клафтера). Укупна површина земљишта предвиђеног за расподелу 1768. године достигнута је тек након што је у њу урачунато и земљиште које је било слабијег квалитета, тј. подложно плављењу (табеле 4, 5 и 6).³⁸ И поред тога, од значаја су две чинионице – то да је земљиште наведених атара по први пут прецизно премерено, а обрадиви поседи по први пут потесно распоређени и расподељени.

Протис о расподели земљишног поседа граничарима из 1768. године, иначе, био је усклађен са прописом о величини сељачке сесије од 36 јутара, који је Урбаром за Угарску усвојен претходне, 1767. године. Законодавац је у оба случаја била централна власт у Бечу, а осим социјалне мере заштите кметова од властодржача, циљ је била и унификација земљишних и пореских прилика на широј територији.³⁹ За разлику од сесионалног земљишта које је додељивано сељачким домаћинствима тако што му је површина усклађена са бројем грла вучне стoke која ће ту земљу моћи да обрађује, површина обрадивог поседа граничарског домаћинства била је у сразмери са бројем одраслих војно способних мушкараца. Једном граничару следовао је посед од 24 јутара обрадивог земљишта, али домаћинствима са више војно способних људи (из те групе су били искључени млађи од 15 година, старији обрадиви поседи земљишног поседа граничарима 1769. године,”

³³ Ј. Илић Мандић, *Банатска војна крајина*, 180, 271. Бечко јутро је износило 0,57 ha.

³⁴ Тај прорачун, по свему судећи, спроведен је на основу претходно извршеног премеравања атара насеља, вероватно 1765. године. Иако не расположемо прецизним подацима о том премеравању, знамо да је оно извршено по „фортификационим мерама“, (тзв. тврђавском јутру од 1.520 кв. клафтера).

³⁵ С. Пециначки, „Индивидуална расподела земље идворским граничарима 1769. године,” *Зборник МС за историју* 7 (1973), 124–128.

³⁶ Ј. Илић Мандић, *Банатска војна крајина*, 169.

³⁷ О размерама поплаве 1770. године сведочи подatak да је и у Бачкој она однела нека од насеља смештена на ободу дунавских мочвара и ритова, попут Старог и Новог Каравукова и Богојева (О. Андраши, „Мађарско Каравуково 1751 (1753) – 1770,” *Зборник МС за историју* 59–60 (1999), 147).

³⁸ Ј. Илић Мандић, *Банатска војна крајина*, 181–182. О томе сведочи наслов извештаја од 18. септембра 1772, у коме се дословно каже да је у питанју: „Извештај о Илирској граничарској регименти у Темишварском Банату, [...] колико је код 9 Горњих компанија те регименте још 1768. године додељено укупно земљишта [...] и колико се тог земљишта сада [1771] може наћи“ (КА, НКР, Актен 1772, Кт. 908, 1772 – 39 – 152, folio 10).

³⁹ А. Негедиš, „Novi vlastelini i njihovi kmetovi u Banatu,” 55.

од 60 година, потпуни - инвалиди и свештеници) стајао је на располагању посед сазмршно већи од основног. Другим речима, доманичништво са два одрасла мушкарца, способна за војну службу, имало је на располагању посед два пута већи од основног – око 48 јутара, доманичништво са три таква члана – око 72 јутра, итд. Иако је већина доманичништава имала једног до два одрасла војно способна мушкарца, било је и оних која су имала по пет или шест таквих чланова, па и поседе сазмерно веће од 100 јутара. Математички образац расподеле земљишта заиста је примењен, како сведочи случај насеља Идвор.⁴⁰

Није, међутим, математичка примена усвојеног обрасца била само специфична новина, већ и мера која је довела до крупних последица. У таквој структури индивидуалног поседа значајно већи удео имале су оранице од ливада, што је у пракси значило да су у атару значајно веће површине бити определене за земљорадњу него за сточарство. Нова потесна структура атара предвиђала је већи број потеса за оранице (четири у староседачким, а три у колонистичким насељима), и само један за ливаде, док су пањаџци заузимали преостало земљиште. Власници већег броја група стоке, пре свега говеда и оваци, били су упућени на коришћење пустара за испашу, по утврђеним закупничким таксама. Требало је да већи део атара буде расподељен и опорезован у сврху земљорадње, док је држање стоке требало да буде ограничено и сведено на закупничку делатност на иберланду и пустарима. У том правцу кретао се развој пољопривреде у Банату, чији ће резултати постати видљиви током 19. века.⁴¹

Разумно је претпоставити да они који су се одлучили за пресељење 1773/74. године нису располагали великим поседима, и пре их можемо тражити међу популацијом коју су чинила доманинства са малим бројем чланова (тачније са једним граничарским обvezником), иако су се за пресељење пријављивали и појединци који су долазили из већих доманинстава, на тај начин се делењи од њих. Drugim речима, у Кикиндском дистрикту остали су превасходно заинтересовани да сачувају сопствени земљишни посед, а њихова мотивација била је додатно ојачана новим правно-земљишним прописима. Коначно, мотиви за пресељење су били индивидуални и нису се увек укупали у обрасце. Становништво које је исељено, релативно брзо је замењено новим, захваљујући механичком прливију у насеља Кикиндског дистрикта (табела 2 и 7).

Сасвим је друго питање да ли су очекивања становника развојачених Горњих компанија била испуњена у Кикиндском дистрикту. Већ фебруара 1777. године дошло је до побуне у општини Врањево, из разлога који указују на природу тих очекивања. Најпре, побуну је изазвало нездадовољство начином на који се располагало иберландом. Очекивало се да ће залишно и нерасподељено општинско земљиште бити препуштено на јаједничко коришћење или бити додељивано новим доманинствима, или су општинске и дистриктске власти то земљиште почеле да издају под закуп појединцима. Други разлог биле су обавезе које су им наметнуте у погледу годишњег пописивања имовине и плаћања пореза, како појутру обрадивог земљишта, тако и по пореској глави и у виду десетине унатури. Тумачење слова Привилегије дистрикта по коме ће бивши граничарски поседи бити изједначенчи са сесијом, а залишно земљиште препуштено заједници на слободно коришћење, није било истоветно са интерпретацијом права и обавеза које су заступали службеници дистриктског Магистрата почев од 1776. године.⁴²

⁴⁰ Табеларни приказ такве расподеле у Идвору, сачуван је на карти тог насеља из 1769. године, и сведочи о томе да је приликом расподеле примењен идеални (математички) модел (С. Пецињаки, „Индивидуална расподела земље идворским граничарима“).

⁴¹ Ј. Илија Мандић, *Банатска војна крајина*.

⁴² М. Рајков, „Буна у Врањеву 1777.“, *Зборник МС за историју 3 (1971), 98–99.*

Пореске промене у Кикиндском дистрикту, међутим, биле су истоветне са променама до којих је дошло и на граничарској територији током 1770-их година. У том тренутку ова повинна тумачена је као самовоља Магистрата и Дистрикта. Нови основни порези уведени су у граничарски Банат 1774. године - земљарина и земљарница. За разлику од главарине која је укинута 1787, земљарина је опстала као основни порез, како на цивилној тако и на граничарској територији и током 19. века.⁴³

Epilog

Колонизацију странаца која се одвијала после 1764. године на територији шивилног и војног Темишварског Баната, држава је плански иницирала, организовала и систематично спровела, упоредо са низом других реформи с којима се отпочело око 1770. године. Те реформе су, као што је већ показано, осим планског насељавања, подразумевале и планско коришћење просторних ресурса. Више није могла бити примењена пракса каква је примењивана у прошлости, као и приликом насељавања потиских и поморишких граничара на пустаре Бечкеречког и Чандаког дистрикта. Тада је земљиште „само уступљено“ заједницама, са аутономијом у његовом коришћењу. Не само да држава није уложила напор да то земљиште претвори у економски употребљив простор, већ тада није било познато ни то колике су његове стварне димензије, јер је по први пут прецизно премерено тек током 1769–1771. године.

За историју српских миграција на територији Банатске војне границе, важна је чињеница да је неуспех колонизације странаца отворио врата идеји о пожељном насељавању домаћих становника - Срба и Румуна, али и то да су основни параметри у поступку насељавања странаца сада примењивани и приликом насељавања домаћих становника. Већ око 1780. године дошло се до закључка да колонизација странаца не може бити носилац демографске и економске стабилности у тој области – нити квантитативно, нити квалитативно. Скупи трошкови транспорта и дневног издржавања колониста из удаљених крајева допринели су томе да такав модел колонизације буде све ређе организован, чак и много пре опште несташице новца која је наступила са Наполеоновим и Француским ратовима крајем века. Да је свест о томе постојала и код највиших власти сведочи изјава цара Јозефа II, који је 1783. године паредио обуставу насељавања страних колониста, ветерана и цивила из Немачког Царства, и указао на предности које има досељавање српског и румунског становништва с оближње цивилне територије на војнокрајишку територију.⁴⁴ О актуелности те цареве изјаве сведочи чињеница да су управо после 1782. године са територије властелинства оближњих, нових банатских жупанија, почели да пристижу досељеници који су желели да избегну новоустановљену, сирову власт феудалних господара.⁴⁵

⁴³ Ј. Илић Мандић, *Банатска војна крајина*, 404.

⁴⁴ K. X. Navadi-Nagy, *Die Slavonische und Banater Militärgrenze*, Cluj-Napoca 2010, 87.

⁴⁵ Сурово поступање нових властелина произвело је захтеве читавих општина да избегну у друге области, па и граничарске (Antal Hegediš, „Novi vlastelini i njihovi kmetovi u Banatu 1782. godine,” 62).

Прилоги:

Табела 1: Мушка (војло способна) популација у компанијама земаљске милиције (новембар – децембар 1753)⁴⁶

Горње компаније	Способни за војну службу		„Ожештица сиромашни и поскућни“	Укупно	
	„Домаћини“	„Ожештица браћа и синови“			
Богот, Сиге, Марцио(во) Село	279	151	49		479
Врањево, Карлово, Кумане	280	198	58		337
Меленци, Тараш	273	163	47		483
Мокрин, Јозефово,	296	173	31		500
Крстур	332	136	68		562
Идвор, Леополдово	309	223	20		552
Велика Кикинда,					
Мала Кикинда	1.769	1.044	273		3.113
Укупно					

Табела 2: Број доманинстава/кућа у Горњим компанијама (1753–1773)⁴⁷

Насеља	Земаљска милиција		Илирска крајина	Дистрикт и Граница	Дистрикт и Граница
	1753. ⁴⁸	1758. ⁴⁹			
Велика Кикинда	300	492	1765. ⁵⁰	1773. ⁵¹	1787. ⁵²
Мала Кикинда (Башаид)	309	-	102	107	184
Врањево (Нови Вечеј)	140	191	199	278	
Карлово (Ново Милошево)	280	73	106	105	126
Кумане	142	131	140	163	
Мокрин	270	306	444	445	
Јозефово (Обилићево)	296	-	64	78	92
Крстур (Српски)	-	51	74	114	
Меленци	300	305	377	466	
Тараш	273	44	51	62	70
Ботош	-	209	227	258	
Сиге (Перлез)	279	70	111	137	348

⁴⁶ Пописом је обухваћено одрасло мушки становништво „способно за војну службу“ (*dienstbare Körp*), и то „они који су присутни у тренутку ревизије“ (*bey vorgenommen Mustering Effective befindet*), тако што су разврстани у три групе: домаћини (*Hausf Wirth*), ожењена браћа и синови (*verheyrte Brüder und Sohne*), и сиромашни и неокућени ожењни (*armen verh[e]iraten und mittellose verh[e]iratete*). Табела на основу докумената ФНКА, ВА, где Nr. 41, folio 301–412, већ је објављена у: Ј. Илић, Насељавање пограничних и поморијских граничара, 43; Ј. Илић Мандић, *Банатска војна крајина*, 104.

⁴⁷ Табела на основу више извора, објављена у: Ј. Илић Мандић, *Банатска војна крајина*, 108.

⁴⁸ Подаци за нека насеља, нажалост, недостају: Д. Руварац, „Темишварска епархија 1758.

Исти, *Темишварска епархија од њена постапка до 1758. год*, Сремски Карловци 1914, 1–53.

⁴⁹ Попис Темишварске епархије из 1773. године, у оквиру ког су наведена насеља означена као „Militare“. АСАНУК, МП „A“, 1773 – 3 – 603/1, folio 34.

⁵⁰ Josef Wolf, Tübingen 1995, 460–466; Ј. Илић, „Насељавање потиских и поморијских граничара,“ 46 – за попис 1787, који не обухвата насеља у Границама, па смо за њих податке преузели из војног пописа за 1786. годину: К.А, НКР, Актен 1787, Кт. 1543, 1787 – 23 – 6, folio 229–231; Ј. Илић Мандић, *Банатска војна крајина*, 454.

Пловор	332	-	161	172	220
Леополдово (Четига)	332	68	92	123	145
Укупно	1.769	1.407	2.372	2.801	3.614

Табела 3: Насеља која су напустили и насеља у која су се доселили граничари из Горњих компанија

Насеља која су напустили ⁵³	Укупно домаћинства (1774)
Мокрин	5
Велика Киккинда	201
Карлово	44
Вральево	26
Кумане	39
Тараш	19
Меленци	114
Ботош	226
Крстур	2
Укупно	676

Насеља у која су досељени ⁵⁴	Укупно кућа (1776)	Укупно становника
Перлез Варош	47	324
Фаркаждин	20	152
Сакуле	137	739
Баранда	209	1.245
Сефкерин	39	271
Ботош	251	1.485
Крстур	702	4.216
Укупно		

Табела 4: Мушка популација (према подацима за мај-јун 1772) и расподељено обрадиво земљиште ујутрим (према подацима из 1768)⁵⁵

Границарска насеља	Мушки, одрасла популација (1772) ⁵⁶	Расподељено домаћинствима (1768)
Велика Киккинда	1.005	22.240
Мала Киккинда	203	5.400
Мокрин	634	14.658
Крстур	124	2.580
Јозефово	141	3.036
		714
		3.750

⁵³ АСАНУК, МП „Б”, 1773 - 59; Ј. Илић Мандић, *Банатска војна крајина*, 130.

⁵⁴ КА, НКР, Актен 1777, Кт. 1203, 1777 - 23 - 78, folio 123; Ј. Илић Мандић, *Банатска војна крајина*, 131.

⁵⁵ Табела на основу документа: КА, НКР, Актен 1772, Кт. 908, 1772 - 39 - 152, folio 10. Наслов табеле гласи: „Vermög der in Anno 768 beschienenen Grund Zutheilung sind denen 9 Compagnien auf den damahlen ausgewiesenen Completten Stand pro Jöch zugetheilet worden“. Идентични подаци, али на основу документа из Државног архива у Темишвару, објављени су у раду: С. Пецињачки, „Прилози за историју Баната и Банатске војне границе XVIII века,” *Зборник МС за историју* 2 (1970), 77-79, 81.

⁵⁶ У укупну мушки, одраслу популацију која је у овом попису означена као „укупно присутни“ (*Summa Effectiva*), убројане су следеће категорије: *Dienst Enrollirten* (регрутовани у службу, т.ј. првопозивци), *Supernumptenarii oder bey-helfen* (прекоброжи или помоћници, т.ј. другопозивци) и *Halbe-Invaliden* (полу-инвалиди, т.ј. резервне трупе ангажоване у одбрани код куће), као и две групе које нису могле бити војно ангажоване, али су свеједно пописане – *Ganze-Invaliden* (потпуни инвалиди) и *Geistliche* (свещеници). Дакле, у питању је укупна одрасла мушки популација, не само војни обвезници.

		5.064	1.686	6.750
Карпово	234	8.064	3.006	11.070
Врањево	400	13.392	5.778	19.170
Меленци	648	5.645 10/12	3.054 2/12	8.700
Кумане	259	2.826 10/12	1.523 2/12	4.350
Тараш	138	8.856	4.194	13.050
Ботош	404	4.848	1.032	5.880
Сиге	218	7.610 1/12	3.729 11/12	11.340
Идвор	320	4.608	1.452	6.060
Леополдово	206			
Укупно: 14	4.934	108.828 9/12	42.491 3/12	151.320

Табела 5: Упоредни извештај о расподељењим (1768) и премерним (1771)

површинама обрадивог земљишта (ујутрима)⁵⁷

Границарска насельја	„На основу некадашњег премера додељено је 1768. на име корисног земљишта, а према „тврђавском јутру“ ⁵⁸	„Насупрот томе, према премеру поручника Белавића, и примењеног „бечког јутра“, измерено је само“ ⁵⁹	„Поређењем оба премера указује се разлика од“ ⁶⁰	Више Мање
Велика Кикинда	30.690	-		
Мала Кикинда	7.080	6.657	423	
Мокрин	20.130	5.057 2/4	15.072 $\frac{1}{2}$	
Крстур	3.300	1.591 $\frac{1}{2}$	1.708 $\frac{1}{2}$	
Јозефово	3.750	4.111 2/4	361 $\frac{2}{4}$	
Карлово	6.750	4.826 $\frac{3}{4}$	1.923 $\frac{2}{4}$	
Врањево	11.070	7.830 2/4	3.239 $\frac{1}{2}$	
Меленци	19.170	15.809 2/4	3.360 $\frac{1}{2}$	
Кумане	8.700	7.105 $\frac{3}{4}$	1.594 $\frac{1}{4}$	
Тараш	4.350	1.461 $\frac{3}{4}$	2.888 $\frac{1}{4}$	
Ботош	13.050	-		
Сиге	5.880	5.600 $\frac{3}{4}$	279 $\frac{1}{4}$	

⁵⁷ Табела на основу документа: KA, HKR, Akten 1772, Kt. 908, 1772 – 39 – 152, folio 13: Bilance Über die bey denen 14 oberen Illyrischen Granitz-Ortschaften vermög der Anno 768: nach denen damahlig aufgenommenen Plans beschohnenen Grund-Austheilung – ausgemesenen Grunde, wie solche bey gegenwärtig durch den Lieutenant Bellavich beschohenes Aufnahm befunden worden, wie starck folglich die Differenz entgegen seye.

⁵⁸ Наслов рубрике гласи: Vermög denen vormahls aufgenommenen Plans sind in Anno 768 als brauchbare Gründe nach den Fortifications Maafß zugetheilet worden.

⁵⁹ Наслов рубрике гласи: Dahingegen ertragten solche nach der von dem Lieutenant Bellavich nun nach den Wiener Maafß bewirkten Aufnahme an bearbehrten Gränzen, nicht mehr als. Резултати су, из неког разлога, изостали за три насеља – Велику Кикинду, Ботош и Идвор.

⁶⁰ Наслов рубрике гласи: In Gegeneinanderhaltung diser beede Aufnahm zeiget sich eine Differenz um.

Илјадор	11.340	-		
Леополдово	6.060	3.461 $\frac{1}{4}$		2.598 $\frac{1}{4}$
Укупно: 14	151.320	63.514 $\frac{1}{4}$		

Табела 6: Структура земљишта према квалитету у 11 насеља Горњих компанија (1771)⁶¹

Насеља	Оранице, ливаде, баште и паšњаци Земљиште које је „добро и никада плавнио“ ⁶³	Повремено плавићен, али користан терен ⁶⁴	Лоше, нитратно и земљиште ⁶⁵	Под улицама, салашима и стамбеним деловима насеља ⁶²	Укупно „добро, лоше и повремено плављено“ земљишта
јутро од 1600 кв. клафтера					
Мала Кикинда „или Ловрин“	6.657	-	872	138	7.880
Мокрин „или Јукошин“	5.057 $\frac{1}{2}$	1.687	12.462	366	19.753
Крстур	1.591 $\frac{1}{2}$	-	2.615	106	4.314
Јозефово	4.111 $\frac{1}{2}$	-	382	57	4.546
Карлово	4.826 $\frac{1}{4}$	702	2.074	50	7.649
Врањево	7.830 $\frac{1}{2}$	-	3.992	113	11.937
Меленици	15.809 $\frac{1}{2}$	240	2.224	303	18.578
Кумане	7.105 $\frac{3}{4}$	-	3.687	163	10.960
Тараш	1.461 $\frac{1}{4}$	363	2.519	87	4.431
Сиге	5.600 $\frac{3}{4}$	-	1.054	93	6.749
Леополдово	3.461 $\frac{1}{4}$	217	1.242	105	5.028
Укупно: 11	63.514 $\frac{1}{4}$	3.211	33.303	1.579	101.829

Табела 7: Мушка, одрасла популација пре и после развојачења 1773. године⁶⁶

Насеља	Пре развојачења – 1772. године	После развојачења – 1777. године
Велика Кикинда	1.005	890
Мала Кикинда	203	225

⁶¹ Табела на основу документа: КА, НКР, Акten 1772, Кт. 908, 1772 – 39 – 152, folio 10–13, објављена у монографији: Ј. Илић Мандић, *Банатска војна крајина*, 182.

⁶² Наслов рубрике гласи: Strassen Sallachelend und an den Ort selbsten.

⁶³ Наслов рубрике гласи: An guten brauchbaren und nimals inundirt gewesten Grund.

⁶⁴ Наслов рубрике гласи: An Inundirten gewesten, und braucharen Grund, wann kein inundation vorhanden ist.

⁶⁵ Наслов рубрике гласи: An den schlechten, salitritigen, und ganz inundiert gewesten Grund.

⁶⁶ Поређење је могуће извести само за десет насеља (касније Кикиндског дистрикта), на основу два расположива извора, из 1772. и 1777. године. Мушки, одрасла популација пописана маја-јуна 1772. године већ је описана у претходним напоменама (КА, НКР, Актен 1772, Кт. 908, 1772 – 39 – 152, folio 10), док је број таквих из 1777. изведен на основу података пописа који је пренео Васа Срајић, а који се односи на старосне групе 15–40 и преко 40 година старости (В. Срајић, *Великокикиндски дистрикт*, 315).

Мокрин	634		617
Крскуп	124	160	154
Јозефово	141	184	184
Карлово	234	386	386
Врањево	400	564	564
Меленци	648	221	
Кумане	259	85	
Тарац	138		
Укупно: 10	3.786	3.486	

Литература:

- Олга Андраши, „Мађарско Каравуково 1751 (1753) – 1770,” *Зборник МС за историју* 59–60 (1999), 139–148.
- Јован Ердељановић, *Срби у Банату*, Нови Сад 1986.
- Јелена Илић, „Насељавање потиских и поморишких граничара у Банат (1751–1753. године),” *Зборник МС за историју* 89 (2014), 35–51.
- Јелена Илић Мандић, *Банатска војна крајина (1764–1800)*, Београд 2020.
- Sonja Jordan, *Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert*, München 1967.
- Мирја Костић, „Резолуција Срба Моришана против развојачења Крајина 1750,” *Гласник Историјског друштва у Новом Саду* IV (1931), 112–114.
- Benjamin Landais, „Village Politics and the Use of „Nation“ in the Banat in the 18th Century,” in: *Forschungswerkstatt: Die Habsburgmonarchie im 18. Jahrhundert*, hg. Barth-Scalmani, Bürgschwentner, König, Steppan, Bochum 2012, 195–208.
- Срета Пецињачки, „Индивидуална расподела земље идворским граничарима 1769. године,” *Зборник МС за историју* 7 (1973), 124–128.
- Срета Пецињачки, „Прилози за историју Баната и Банатске војне границе XVIII века,” *Зборник МС за историју* 2 (1970), 77–91.
- Симеон Пишићевић, *Историја српског народа [1795]*, Нови Сад 2018.
- Душан Ј. Поповић, *Срби у Банату до краја осамнаестог века*, Београд 1955.
- Миливој Райков, „Буна у Врањеву 1777,” *Зборник МС за историју* 3 (1971), 93–104.
- Димитрије Руварац, „Укинуће потијске и поморишке Крајине,” *Архив за историју спрске православне Карловачке митрополије I* (1910), 67–69.
- Димитрије Руварац, „Темишварска епархија 1758. год.,” *Архив за историју Српске православне карловачке митрополије III* (1913), 319–373.
- Димитрије Руварац, *Темишварска епахија од њена постanka до 1758. год.*, Сремски Карловци 1914, 1–53.
- Васа Стјанић, *Великокикиндски дистрикт 1776–1876*, Нови Сад 1950.
- Xenia Kinga Havadi-Nagy, *Die Slawonische und Banater Militärgrenze.*
- Антал Хегедиш, „Представка Јожефа Хајносија о Банату из 1778. године,” *Зборник друштva istoričara Vojvodine* (1978), 103–108.
- Антал Hegediš, „Novi vlastelini i njihovi kmetovi u Banatu 1782. godine,” *Godišnjak Cađu X* (1937), 323–332.
- Лео Хоффман, „Кикиндски дистрикт 1755,” *Гласник Историјског друштва у Новом Jahrhundert*, hgb. Josef Wolf, Tübingen 1995.
- Quellen zur Wirtschafts-, Sozial- und Verwaltungsgeschichte des Banats im 18.